

JAN FEITH
(1874-1944)

Daniël Rewijk

(1874-1944)

JAN FEITH

INFLUENCER IN HET
INTERBELLUM

Noordboek

*Voor Saartje:
geniet van de reis*

INHOUD

WOORD VOORAF	11
DEEL 1 JEUGDJAREN	15
1 FAMILIEKRINGEN: OPGANG IN AMSTERDAM, BESTEMMING DEN HAAG	
Drie Eminenties	17
Moffen & Provincialen	18
Primus	21
Grachtengordel	23
Sportieve broers	25
Sportkringen	28
Bezuidenhout	31
Voetzoeker	33
2 VOOR DE BÜHNE: TITAANTJE OP DE HBS	
Fabrieksbaas	37
Drie Vrienden	38
ADVENDO	40
Mentor Mulier	42
Exit	44
3 THE BOY IS BACK IN TOWN: TUSSEN TRIPPENHUIS EN HUIS MET DE HOOFDEN	
Kostgangers	49
Handelsschool	51
Thuiskomen	55
Captain Kick	56
4 IN HET ZADEL: BELOFTE IN DE WIELERSCENE	
Klarenbeek	61
Safety	64
Catford Club	66

	Ripley Road	70
	Amateur	71
5	WIELRIJDERSLOKAAL: ARTISTIEKE ONTBOLSTERING	
	Schoone Bet	75
	Gepummelte des Velds	76
	Duivelskunstenaar	79
	Sportief Theater	83
	AWBL-Agency	85
	Daisy Bell	88
	Tournée	90
	Boek der Sporten	93
6	HANDELSCHOOL... HANDELSHUIS? HANDELSBLAD!	
	SS Danae	99
	Ontembaar	102
	Kantoorjaren	105
	Sportkroniek	107
	Sportnormen	111
	Brassemermeer	114
	DEEL 2 SCHRIJVERSJAREN	117
7	'GEEN GAREELMENSCH': JONKHEER OP DE VELDHOEVE	
	Nicht Jo	119
	Bruiloftskrant	121
	Huisgezin	125
	Rivaliteiten?	129
	Jonkheer Jan Feith	133
8	TER ZONNE! LITERAIRE ASPIRATIES VAN EEN BROODSCHRIJVER?	
	Staal & Glas	137
	Stijl	139
	Fantasmen	140
	Eer	145
	Omzet	147
9	OP HET DIEVENPAD: SOCIALE REPORTAGES VAN EEN MISDAADVERSLAGGEVER	
	Russisch Goud	151
	Rienus	153
	Anti-Establishment?	156
	Trendsetters & Copycats	158

	Lombroso-types en een ‘blinde passagier’	161
	Nachtleven	165
10	ONDER DE STREEP: JOURNALISTIEK AMUSEMENT	
	Monarchist	169
	Bagatellen	172
	Kemenade	174
	Fordcomité	177
	Balling van Urk	180
	Frontlinie	183
	Kwatta in Knokke	186
11	MOTOR-ACCELERATIS: FEITH ONDERWEG	
	Trekschuit	189
	Huurfiets	191
	Autoshow	193
	Autocrash	197
	Autofictie	200
	Vliegmenschen	203
	Aviator	206
	Plané	209
12	DE WERELD OM: FEITH ALS FOGG	
	Goudsbloemdwardsstraat	213
	Japan	217
	Hawaiï	221
	Rockies	223
13	NAAR BUITEN IN ONS EIGEN LAND	
	Landhuisbouw	227
	Buiten	228
	Forens	229
	Erfgooiers	234
	Geschiedenislesjes	237
	Elfstedentoer	240
14	STANDING & MANNERS: VOLKSSPORT EN DEFTIG SPEL	
	Elfstedenwedstrijd	245
	Fries of Nederlands?	249
	3K’s	250
	Volks of Deftig?	253
	Mediasport	256
	Mixed Hockey	258
	Melkhuisje	261

	Davis Cup Drama	263
	Tennisfeesten	266
	Tenniskunst	269
15	CARTOONS & CINEMA: EEN NIEUWE BEELDCULTUUR	
	Boer & Brit	273
	De Ware Jacob	277
	Chris Kras Kzn.	279
	Zwartjes	283
	Gloria Transita	289
	Zwarte Pijl	292
	DEEL 3 TROPENJAREN	297
16	TROPENSTIJL & TROPIADEN: FEITH IN DE INDISCHE PERS	
	Koloniale familie	299
	Tjampoer Bawoer	301
	Reisgenoot Couperus	304
	Standplaats Bandoeng	307
	Slippendrager?	310
	Botsingen	313
	K.W. & Karwats	315
	Vrienden in Nood	318
	Tropiaden	323
17	SPORTVEREDELING: MATCHMAKER IN EEN GEDOEMDE LIAISON	
	Sport-Revue	329
	Pentathlon der Muzen	331
	Wangedrochten?	334
	Amsterdam '28	337
	Olympiër	340
	Dick is ik?	343
18	ZWERFTOCHTEN: WEGWIJZER VAN HET MODERNE TOERISME	
	Zwols Ziekbed	347
	Bondsman	349
	Kuddetoerisme	353
	Koek van Hille	356
	Vreemdelingenverkeer	361
	Alpen voor Allen	364
	Lincoln Highway	367

Exit 'Bondsman'	371
Eerherstel met Papa Bell	377
19 FEITH, DE JONGEN: PEDAGOOG & FANTAST	
Alter/Ego	381
Fantasy?	383
'Onze Kinderen' & De Ander	387
Pedagoog	389
Pedante Pietje	393
20 ONDER TONELISTEN: THEATERDROMEN	
Performer of Pretender?	401
Aubade	402
Satire of sentiment?	404
Tendens en Vorm	407
Bravo! Bravo! Bravo!!	410
21 MC VAN HET INTERBELLUM: PEN-CONGRES & MISSVERKIEZING	
Master of Ceremonies	417
Jean Flaneur	419
Miss	422
Poppenspel	427
22 OVERWELDIGING: FEITH EN HET EINDE	
Krach	431
Dick, de planter	434
Holland over Zee	438
Broodschrijver in de marge	442
Een riskant affront	446
Laatste Gloriepunt	450
Dan maar bij Dick...	453
BESLUIT	455
DANKWOORD	459
BRONNEN	461
VERANTWOORDING VAN ILLUSTRATIES	471
AFKORTINGEN VEELGEBRUIKTE BRONNEN	472
NOTEN	473
REGISTER VAN PERSOONSNAMEN	507
REGISTER VAN ZAAK- EN PLAATSNAMEN	515

‘Als je eenmaal de drang tot schrijve in je heb
kun je t schrijven toch niet onderdrukke.’

Pedante Pietje, 1924

‘Wrote for Luck’

Shaun William Ryder, 1988

WOORD VOORAF

Op 3 oktober 1941 hield Jan Feith een rede voor het ‘herdenkingscomité van oud-vrienden’ van Leonard Corneille Dudok de Wit. Deze in 1913 overleden cultfiguur *avant la lettre* stond beter bekend als Kees de Tippelaar, vanwege zijn vermaarde wereldwijde voettochten. Hij werd jaarlijks herdacht in zijn woonplaats Breukelen met een wandeltocht en gratis poffertjes voor de schooljeugd. Feith had hem goed gekend, net als zijn broer Bram Dudok de Wit sr., alias ‘Minister van Sport’. Met diens zoon Bram jr. was hij bevriend. Ze maakten samen buitenlandse reizen.

In zijn jonge, sportieve jaren rond de eeuwwisseling waren de gebroeders Dudok de Wit figuren uit een wereld die op haar retour was, van verheven deftigheid met renpaarden, jachthonden en buitenhuizen. De jonge Feith was met die levensstijl van de notabelenelite bekend en voelde zich ertoe aangetrokken. Het was de wereld van het oude en trage Amsterdam van zijn ouders en grootouders, die zijn literaire voorbeeld Justus van Maurik tot leven wekte in verhalen en toneelstukken. Tegelijkertijd stond hij zelf midden in een nieuwe wereld van massamedia, moderne sport, geëmancipeerde vrouwen, steeds snellere mobiliteit en nieuwe vormen van amusement op het podium en het witte doek.

Het is een hoofdthema in deze biografie: hoe verbond Jan Feith die twee werelden en maakte hij het nieuwerwetse acceptabel voor zijn veelal behoudende lezers. Deze biografie gaat voor een belangrijk deel over verandering en hoe mensen meegenomen kunnen worden in een zich transformerende wereld. De ironie wil dat Feith zelf, sprekend in Breukelen voor de Vrienden van Kees de Tippelaar, een relict was geworden van een schijnbaar verdwenen wereld. Hij had er met zijn generatie al talloze reünies, jubilea, gedenkboeken en herdenkingen op zitten. Aanhangers van de Nieuwe Orde dachten definitief te hebben afgerekend met de burgerlijke democratische rechtsstaat waarvan de liberaal Feith een exponent was.

We zullen talloze voorbeelden zien waarbij Feith de oude wereld die hem had gevormd, koppelde aan nieuwe verschijnselen die hij zelf ook moest ontdekken en uitvinden: de auto, krantenamusement, cinema, massatoerisme, mediasport. Het tijdschrift *De Auto* noemde hem een van 'de zeer weinige Nederlandsche auteurs, die in de gelegenheid zijn het moderne leven van onzen tijd zèlf mede te maken, en daarbij de gaven bezitten om in dat leven geheel op te gaan'. Feith verankerde de nieuwe wereld verticaal in de tijd: dat wil zeggen dat hij zijn publiek kennis liet maken met veranderingen op een manier die hun traditionele zelfbeeld, identiteit en groepsgevoel intact liet.¹ Feith was vooral een man van de nieuwe wereld, maar hij sprak de taal van de oude.

Die nieuwe wereld is voor Nederland grondig in kaart gebracht in het oeuvre van cultuurhistoricus Auke van der Woud.² Jan Feith was als *Handelsblad*-journalist juist gespecialiseerd in de verschijnselen waarmee Van der Woud zijn analyse opbouwt van het ontstaan van een moderne cultuur: mobiliteit, ontsluiting van het platteland, sloppenwijken en stedelijke vernieuwing, reizen en toerisme, amusement en visuele cultuur. Met name in *De Nieuwe Mens* wijst Van der Woud met polemische felheid op de breuklijnen tussen de oude beschaving van ideeën, geesteswaarden en kunst en de nieuwe materialistische massacultuur. Hij pleit voor een ander referentiekader voor cultuurhistorisch onderzoek. De aandacht voor de ideële schriftcultuur moet worden teruggebracht om ruimte te scheppen voor een beter begrip van de nieuwe 'cultuur der dingen'. Inzicht in de herkomst en wording daarvan is dringend noodzakelijk om de nu levende generaties te begrijpen: het is immers de eigen, hedendaagse cultuur.³

Deze biografie van Jan Feith biedt op allerlei manieren een aanvulling op dit standpunt. Kort gezegd: waar Van der Woud is gefixeerd op de breuklijnen rond 1900, was het voor Jan Feith een levenswerk om deze breuklijnen dicht te pleisteren en bij zijn lezers de illusie te wekken dat alles nog één geheel vormde. Hij leerde zijn lezers op zo'n manier naar een veranderende wereld te kijken dat deze nog klopte met hun vertrouwde, burgerlijke waarden. Of de lezer dit interpreteert als constructieve geruststelling of als vermijndend bedrog hangt vermoedelijk af van diens politiek temperament en de manier waarop hij/zij zich verhoudt tot de ingrijpende omwentelingen van onze eigen tijd.

Feith bewaarde ontzettend veel materiaal: er zijn twee folianten op A2-formaat met knipsels van zijn eigen werk, over zijn werk, of over zijn

persona als auteur, acteur en mediaberoemdheid. Want jhr. Jan Feith was in Nederland en Nederlands-Indië vooral tussen 1920 en 1935 beroemd op een manier die zich als onontkoombaar en onvermijdelijk laat typeren. Hij cultiveerde zijn eigen roem, schreef over beroemde anderen én over hun roem en pionierde dus op het bij uitstek moderne terrein van celebrititeit.

In een enkel geval bouwde hij in zijn kolossale plakboeken een dossiertje op van netelige kwesties waarin hij verzeild raakte; in Nederlands-Indië en in bezettingstijd. Van persoonlijk correspondentie is in die boekwerken nauwelijks een spoor te vinden. Ze hebben strikt betrekking op zijn werk als journalist of op zijn publieke persona. Ik ben geen dagboeken, persoonlijke memo's en nauwelijks persoonlijke correspondentie tegengekomen. Vrijwel al het bronnenmateriaal is *frontstage*; Feith bood nauwelijks zicht op zijn persoonlijk leven *backstage*.

Als het publieke leven overlapte met zijn persoonlijk leven – gezin, familie, intieme vrienden – beschikte Feith over een feilloze reflex om de persoonlijke kant van de zaak strikt te anonimiseren. Zo schreef hij een reisverslag over het bezoek dat hij in 1936 met zijn vrouw Jo bracht aan de Javaanse rubberplantage van zijn zoon Dick. Hij en zijn gezin werden daarin geanonimiseerd tot gastheer en gastvrouw met twee schattige kinderen (zijn kleindochters dus). Uit een 'interview' in 1928 met zijn boezemvriend Anton Philips bleek nergens dat de twee elkaar al vanaf de schoolbanken kenden. Zelfs een 'teeken-album' dat hij tegen het einde van zijn leven voor zijn vijf kleinkinderen maakte, geeft een soort geautoriseerde levensschets inclusief morele boodschap voor de jonge generatie.

Ik heb lang getwijfeld of Feith zich bewust verschool achter zijn reportersrol. Ik vermoed dat hij niet veel anders kon: hij moest als broodschrijver altijd in beweging blijven. Pas in de laatste maanden van zijn leven – toen zijn ziekte de beweging stopte en Feith aan bed kluisterde – kwam hij tot introspectie en sprak hij zich uit over de relatie met zijn naasten. Ironie maakte voor het eerst plaats voor hartenkreten van liefde en dankbaarheid; naderende deadlines voor reflectie op de aard, waarde en betekenis van zijn schrijverschap en een universele, positivistische en humanistische levensbeschouwing veranderde in een uiting van praktische religiositeit. Pas op zijn sterfbed wilde Feith bidden, zo lijkt het.

De waarde van deze biografie zit in de veelzijdigheid; het schrijven ervan voelde soms als het bezoek aan een vooroorlogse wereldtentoonstelling.

Er zijn weinig mensen te bedenken die op meer terreinen van modernisering actief betrokken waren dan Jan Feith. Hij speelde ook zelden een bijrol. Mijn doel is geweest om de overlap en lijnen tussen de ontwikkelingen op het gebied van pers, sport, mobiliteit, industrie, reizen en toerisme, visuele cultuur, amusement, kunst en literatuur aan te wijzen. Die overlap is in het leven van Jan Feith verrassend groot en zijn lijntjes naar al die terreinen zijn vaak bijzonder kort.

Feith schreef en tekende krankzinnig veel. Het was nadrukkelijk niet de bedoeling om zijn immense oeuvre aan reportages, reisverslagen, jongensboeken, romans, verhalenbundels en illustraties te rehabiliteren. Dit boek is geen pleidooi voor een ten onrechte vergeten literaire grootmeester. Ik ben daarom terughoudend geweest met citeren uit zijn werk; waar dat niet is gelukt, mag de lezer concluderen dat ik toch werd geraakt door het proza van mijn persheld. Die keuze verraadt uiteraard iets over mijn positie als biograaf. Wat? Ook dat laat ik graag aan de lezer.

DEEL 1

Jeugd jaren

Ets door Jacob Plügger van het Amsterdamse Stadhuis in de Prinsenhof, circa 1830. Hier dienden de vader én grootvader van Jan Feith als raadslid en deden zij aangifte van zijn geboorte.

HOOFDSTUK 1

Familiekringen: Opgang in Amsterdam, bestemming Den Haag

Drie Eminenties

Het was een eminent drietal dat op woensdag 13 mei 1874 het Amsterdamse stadhuis in de Prinsenhof betrad. Raadslid en rechter Pieter Rutger Feith kwam de geboorte aangeven van Johannes (Rutger) Feith. Zijn derde zoon met Jacoba Johanna Petronella Dronsberg zou door het leven gaan als Jan.¹ Hij was in het gezelschap van zijn 68-jarige vader Rhijnvis Feith, beursmakelaar in ruste en oud-raadslid, en zijn schoonvader Cornelis Dronsberg, ook bijna zeventig en voormalig vicepresident van de Amsterdamse arrondissementsrechtbank. De drie notabelen kenden het stadhuis goed en de beambten daar kenden hen. Ze zullen voorafgaand aan het tekenen van de geboorteakte hun cilinderhoed en zware overjassen aan een bode hebben afgegeven.

Beide grootvaders van Jan Feith begonnen als betrekkelijke outsider hun loopbaan in de hoofdstad. Beiden bereikten aanzienlijke posities; Feith aan de beurs en Dronsberg in het recht. Hun (schoon)zoon zou hen beiden overtreffen, zoveel maakte diens steile opgang in de magistratuur wel duidelijk. Welke verwachtingen zij hadden van hun pasgeboren kleinzoon is onbekend, maar ze konden niet bevroeden wat Jan Feith allemaal zou gaan zien, ervaren én beschrijven. Amsterdam zou in de levensjaren van Jan Feith een volstrekt andere stad worden, zoals steden in heel Europa in de decennia rond 1900 een transformatie ondergingen.

Over zijn uiteindelijke beroep als journalist en broodschrijver die zijn publiek met alle nieuwigheden kennis liet maken, zullen de twee nota-

bele grijsaards hun reserves hebben gehad. Krantenlui hadden een matige reputatie en werden op zijn best als hinderlijke gelukszoekers en in het slechtste geval als corrupte flessentrekkers beschouwd.² Beide heren hadden zich in de stad opgewerkt volgens de maatstaven van hún eeuw, en dat waren heel andere dan die van de eeuw die Jan Feith zou omarmen: de twintigste.

Elk van deze drie voorname burgers vertegenwoordigde andere aspecten van de ontwikkeling van Amsterdam in de negentiende eeuw. Als Jan Feith in zijn verslaggeving en verhalen later een referentiekader koos voor de nieuwe verschijnselen waarover hij schreef, was het hun wereld waaruit hij veelvuldig putte. In zijn opvoeding had Jan Feith te maken met een verwachtingspatroon dat was gevormd in de familietradities aan vaderskant: een loopbaan in bestuur of recht en als de studie niet wilde vloten, de handel als alternatief. Bij de familie Dronsberg van zijn moeder vond Feith de gezelligheid van ooms, tantes, neven en nichten die aan vaderskant ontbraken. In de zomermaanden bood de Arnhemse villa ‘Welgelegen’ van Cornelis Dronsberg het buitenleven, dat voor deze burgerlijke kringen als essentieel gold, voor het welzijn van jong en oud.

Moffen & Provincialen

De familie Dronsberg kwam oorspronkelijk uit de omgeving van Düsseldorf. Stamvader Hendrik Willem Dronsberg was een boerenzoon die in 1740 als achttienjarige naar Amsterdam kwam. Door goed te trouwen en zakelijk talent beleefde hij een opmerkelijk vlotte opgang in de Amsterdamse drukkersbranche. Aan het einde van zijn leven beschikte hij over een tuin in de Amsterdamse Plantage waar hij een riant huis liet bouwen, zoals meer gegoede middenstanders deden die niet het fortuin hadden voor een buitenplaats aan de Vecht of de Kennemer duinzoom. Zijn zoons zetten het bedrijf voort, dat zou overgaan in de firma Blikman & Sartorius, die tot het einde van de twintigste eeuw als kantoorboekhandel overeind bleef.

Met het vergaarde vermogen vestigde Pieter Hendrik Dronsberg zich als rentenier aan de Keizersgracht en later op de buitenplaats Vegt en Hoff te Breukelen. Maar zijn ondernemerssucces gaf nog geen toegang tot de toonaangevende kringen in de stad, laat staan tot bestuursposten. Voor de traditionele Amsterdamse regentenelite – de zogeheten eerste

Herengracht 125, Amsterdam, foto uit 2011. De grootvader van Jan Feith verdiende aan de Amsterdamse beurs voldoende om dit aanzienlijke pand aan te kunnen schaffen. Het huis werd rond 1635 gebouwd in opdracht van Frans Banning Cocq, de centrale figuur op Rembrandts Nachtwacht. Na het overlijden van Rhijnvis Feith in 1874 bewoonde zijn ongehuwde dochter Adriana Maria het huis tot haar vroege dood in 1886.

côterie met politieke almacht én sociaal-culturele dominantie – was Dronsberg gewoon een ‘mof’.³

Een huwelijk voor zijn zoon of drie dochters in die kringen was ondenkbaar. Voor uitbreiding en versterking van zijn sociaal netwerk was Pieter Hendrik Dronsberg aangewezen op huwelijken in de ‘provincie’: een arts uit Nijmegen en een jurist uit Utrecht. Deze laatste hielp de zestienjarige Cornelis in 1820 vermoedelijk bij de aanvang van zijn rechtenstudie in Utrecht.⁴ Cornelis Dronsberg trad in de jaren 1840 als rechter toe tot de Amsterdamse arrondissementsrechtbank, waar hij uiteindelijk zou dienen als vicepresident.⁵ Hij verwierf als rechter een plek in de Nederlandse literatuurgeschiedenis door zijn vonnis in januari 1866 over Multatuli. Hij legde Eduard Douwes Dekker ‘eene cellulaire gevangenzetting’ op van vijftien dagen en twee keer een boete van f 8,-. Zijn misdrijf was de handmatige tuchting van een luidruchtig gezelschap in de Salon des Variétés aan de Nes, dat een optredende actrice beschimpte.⁶

Dronsberg trouwde in 1846 te Zutphen met de 21-jarige Johanna Elisabeth Maria van Rees. Ze kregen een vrouwenhuishouden met zes dochters en één zoon, die als jongvolwassene overleed. Dronsberg en zijn vrouw vestigden zich uiteindelijk aan de oostkant van de Amstel, met uitzicht op de Magere Brug. Daar moet een ruimdenkende sfeer hebben gehangen, gezien de variatie in dienstpersoneel van zowel hervormde, katholieke als joodse gezindte.⁷ In het dienstpersoneel dat later het huishouden van zijn oudste dochter deed, is dezelfde variatie te zien: veel katholieken en protestanten van alle gezindte.

De familie aan moederskant nam in aanzienlijke mate het familieleven gedurende de jeugd van Jan Feith in. Hier vond hij leeftijdgenoten onder zijn neven en nichten en werden familiefeestjes gevierd. De familie van vaderskant stond in graad van verwantschap verder van hem af en was erg oud of reeds overleden. Volle neven en nichten had Jan Feith niet aan die kant van zijn familie.

Net als Cornelis Dronsberg begon Jans grootvader van vaderskant in de jaren 1820 zijn loopbaan in Amsterdam als relatieve underdog. De familie Feith maakte weliswaar al sinds de late middeleeuwen deel uit van stedelijke regentenkringen, maar een bestuurlijke rol in plaatsen als Elburg en Zwolle wekte in Amsterdamse regentenkringen vooral *dédain*. Dat het kopstuk van die familie als patriots stadsbestuurder en romantisch dichter enige faam genoot, zal de hoofdstedelijke nomenklatoera in het restauratietijdperk evenmin hebben geïmponeerd. Er heerste in de hoofdstad een vrij lauw literair klimaat.